doi: 10.34616/wwr.2018.3.157.170

„Wychowanie w Rodzinie" t. XIX (3/2018)

nadesłany: 29.11.2018 r. – przyjęty: 19.01.2019 r.

Marta KONDRACKA-SZALA*, Joanna MALINOWSKA**

Współczesna rodzina jako przestrzeń rozwijania kompetencji przedsiębiorczości dzieci w wieku przedszkolnym i wczesnoszkolnym – raport z badań

Contemporary family as a space for developing entrepreneurship competences of preschool and early school age children – research report

Streszczenie

Artykuł dotyczy problematyki przedsiębiorczości jako kompetencji kluczowej i roli rodziny w jej kształtowaniu u dzieci w wieku przedszkolnym i wczesnoszkolnym.

Cel badań: Celem badań była wstępna diagnoza rodziny jako przestrzeni rozwijania przez dzieci kompetencji przedsiębiorczości. Postawiono trzy pytania badawcze: czy rodzice są świadomi potrzeby kształtowania kompetencji przedsiębiorczości u dzieci w wieku przedszkolnym i wczesnoszkolnym, czy podej-

* e-mail: marta.kondracka-szala@uwr.edu.pl
Instytut Pedagogiki, Wydział Nauk Historycznych i Pedagogicznych, Uniwersytet Wrocławski, ul. Dawida 1, 50-527 Wrocław, Polska. ORCID: 0000 0003 0539-7820

** e-mail: joanna.malinowska@uwr.edu.pl
Instytut Pedagogiki, Wydział Nauk Historycznych i Pedagogicznych, Uniwersytet Wrocławski, ul. Dawida 1, 50-527 Wrocław, Polska. ORCID: 0000-0002-5075-974X

mują działania ukierunkowane na rozwijanie tej umiejętności oraz w jaki sposób wspierają swoje dzieci w tym obszarze.

Metoda: Badania zostały zrealizowane przy pomocy metody sondażu diagnostycznego z wykorzystaniem techniki ankiety internetowej.

Wyniki i wnioski: Na podstawie analizy wyników ankiety stwierdzono, że badani nie ograniczają istoty przedsiębiorczości do wąskiego ujęcia ekonomiczno-finansowego, lecz mają świadomość (choć w różnym stopniu), że osoba przedsiębiorcza powinna cechować się kompetencjami miękkimi. Rodzice są przekonani o tym, że rodzina stanowi ważną przestrzeń rozwijania przedsiębiorczości i dlatego tworzą własnym dzieciom sytuacje sprzyjające nauce zaradności.

Słowa kluczowe: współczesna rodzina, przedsiębiorczość, kompetencje kluczowe, dzieci w wieku przedszkolnym, dzieci w wieku wczesnoszkolnym

Abstract

The article concerns the issue of entrepreneurship as a key competence and the role of the family in its formation in preschool and early school age children.

The aim: The aim of the study was the preliminary diagnosis of the family as a space for developing children's entrepreneurship competence. Research questions were posed: what is the awareness of parents of pre-school and early-school children regarding the development of entrepreneurship competences of their children, and whether and what actions aimed at developing this competence are undertaken by parents.

Method: The research was carried out based on the diagnostic survey method using the online survey technique.

Results: Based on the analysis of the results, it was concluded that the parents surveyed were aware of the development of entrepreneurship competences of their children, as well as about the activities they undertake in this area in their families. The respondents do not limit the essence of entrepreneurial to the narrow economic and financial approach, they are aware that an entrepreneurship person should be characterized by soft competences, they are also convinced that the family is an important space for developing this competence and create for their own children situations that favor its development, although there are noticeable differences in the level of this awareness.

Keywords: modern family, entrepreneurship, key competence, preschool school children, early school children

Przedsiębiorczość – zarys problematyki

Przedsiębiorczość w literaturze przedmiotu jest ujmowana dwojako. Wąskie rozumienie sprowadza ją do aspektu ekonomiczno-finansowego[1], ogra-

[1] Por. A. Brzezińska, J. Schmidt, *Przedsiębiorczość jako warunek udanego startu w dorosłość*,

niczającego pojęcie przedsiębiorczości do cech osoby prowadzącej własną działalność gospodarczą, funkcjonującej w sferze biznesu. W odniesieniu do edukacji oznacza to wprowadzenie do programów nauczania treści związanych z finansami i ekonomią.

Szersze ujęcie odnosi się do przedsiębiorczości jako zestawu kompetencji miękkich, postawy życiowej przejawiającej się między innymi umiejętnością reagowania na zmiany zachodzące w otoczeniu oraz wykorzystywania ich do realizacji określonych celów[2]. W wielu dokumentach Komisji Europejskiej definiuje się kompetencje jako połączenie wiedzy, umiejętności i postaw, przy czym:

> a) na wiedzę składają się fakty i liczby, pojęcia, idee i teorie, które są już ugruntowane i pomagają zrozumieć określoną dziedzinę lub zagadnienie; b) umiejętności definiuje się jako zdolność i możliwość realizacji procesów i korzystania z istniejącej wiedzy do osiągania wyników; c) postawy opisują gotowość i skłonność do działania lub reagowania na idee, osoby lub sytuacje[3].

W tym kontekście **przedsiębiorczość** odnosi się do każdego człowieka, niezależnie od zawodu, statusu czy pełnionej funkcji społecznej[4]. Tak ujmowana staje się zadaniem rozpisanym na lata, ponieważ postrzega się ją w perspektywie edukacji przez całe życie, począwszy od wczesnego dzie-

---

[w:] A. Andrzejczak (red.), *Przedsiębiorczość w edukacji*, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej, Poznań 2008, s. 21–23.

[2] M. Sadowska, *Edukacja w zakresie przedsiębiorczości w polskim systemie kształcenia oraz w państwach europejskich*, [w:] M. Kosała, M. Urbaniec, A. Żur (red.), *Współczesne dylematy badań nad przedsiębiorczością* „Przedsiębiorczość Międzynarodowa" 2016, vol. 2, nr 1, s. 149–164, https://ier.uek.krakow.pl/index.php/pm/article/view/1086 [dostęp: 23.12.2019].

[3] Zalecenie Rady z dnia 22 maja 2018 r. w sprawie kompetencji kluczowych w procesie uczenia się przez całe życie (Tekst mający znaczenie dla EOG) (2018/C 189/01), https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32018H0604(01)&from=en [dostęp: 23.12.2019].

[4] M. Kondracka-Szala, J. Malinowska, *Entrepreneurship as the key competence of early education teachers in the context of employers' expectations – research report*, „The New Educational Review" 2017, vol. 49, nr 3, s. 240–241, https://doi.org/10.15804/tner.2017.49.3.19 [dostęp: 23.12.2019]; M. Kondracka-Szala, J. Malinowska, *Studiowanie – czas na rozwijanie postawy przedsiębiorczej nauczycieli dziecka młodszego? Analiza porównawcza programów kształcenia w zakresie przedsiębiorczości na polskim i fińskim uniwersytecie*, „E-mentor" 2016, nr 3, s. 4–14, http://dx.doi.org/10.15219/em65.1252 [dostęp: 23.12.2019].

ciństwa do dorosłości, w formie uczenia się formalnego, pozaformalnego i nieformalnego, w różnych środowiskach – w tym – w rodzinie.

Z doświadczeń edukacyjnych innych krajów wynika, że wiek przedszkolny, kiedy dziecko zaczyna podejmować własną inicjatywę i ją realizować, to najlepszy moment na to, by zacząć rozwijać kompetencję przedsiębiorczości. Także w Polsce podkreśla się wagę jej kształtowania od najmłodszych lat, głównie w kontekście edukacji instytucjonalnej, formalnej[5]. Jednak dzieci funkcjonują zwykle jednocześnie w dwóch przestrzeniach: rodzinnej i edukacyjnej. Oba obszary wzajemnie się uzupełniają, a dzieci są w nich pełnoprawnymi członkami i zarazem podmiotami oddziaływań. Dla dzieci w wieku od trzech do sześciu lat, które nie są objęte żadną formą wychowania przedszkolnego, rodzina stanowi jedyne środowisko edukacyjne[6]. W obu przypadkach jest ona pośrednikiem między dzieckiem a społeczeństwem. Przekazywane w niej, zarówno intencjonalnie, jak i nieświadomie, postawy, wartości przygotowują dzieci do pełnienia różnych ról i zadań. Jean Monbourquette podkreśla konieczność zachęcania dzieci, szczególnie w wieku przedszkolnym, do podejmowania własnych decyzji, przedstawiania swoich racji, pozwalania im na samodzielne poszukiwanie odpowiedzi zamiast podsuwania gotowych[7]. Zdaniem Richarda Carlsona dzieci nabywają w ten sposób szerokich kompetencji, takich jak: samodzielność, pewność siebie czy produktywność[8]. A właśnie w zdolności do podejmowania inicjatyw, pomysłowości, zaradności ujawnia się postawa przedsiębiorczości. Jest ona również związana ze sposobem myślenia oraz postrzegania świata.

W tym kontekście istotny wydaje się zatem ogląd rodziny jako przestrzeni rozwijania kompetencji przedsiębiorczości dzieci w wieku przedszkolnym i wczesnoszkolnym.

---

[5] M. Kondracka-Szala, J. Malinowska, *Studiowanie*..., dz. cyt., s. 4–6.

[6] Według stanu na dzień 30 września 2018 r. 86,4% dzieci w wieku od trzech do sześciu lat uczestniczyło w różnych formach wychowania przedszkolnego. *Wychowanie przedszkolne w roku szkolnym 2017/2018 – raport GUS*, Polskie Prawo, 4.12.2018, https://polskieprawo.prawo.link/wychowanie-przedszkolne-w-roku-szkolnym-2017-2018-raport-gus/ [dostęp: 23.12.2019].

[7] J. Monbourquette, *ABC... komunikacji w rodzinie. Książka dla rodziców, którzy nie mają czasu na czytanie*, tłum. E. Koczwańska-Miłek, Wydawnictwo M, Kraków 1997, s. 7.

[8] R. Carlson, *Dzieci, rodzice i szczęście*, Ravi, Łódź 1995, s. 57.

Założenia metodologiczne badań

Celem badań była wstępna diagnoza rodziny jako przestrzeni rozwijania przez dzieci kompetencji przedsiębiorczości. Skoncentrowano się na trzech problemach badawczych:

1. Czy rodzice są świadomi potrzeby kształtowania kompetencji przedsiębiorczości u dzieci w wieku przedszkolnym i wczesnoszkolnym?
2. Czy podejmują działania ukierunkowane na rozwijanie tej umiejętności?
3. W jaki sposób wspierają swoje dzieci w tym obszarze?

Badania zostały zrealizowane przy pomocy metody sondażu diagnostycznego z wykorzystaniem techniki ankiety internetowej (*web surveys*, CAWI)[9]. Taka forma badania jest współcześnie popularna i dopuszczalne są różne sposoby rekrutowania do niej osób[10]. W tym przypadku zastosowano metodę rekrutacji ochotników[11]. Zaproszenie do badania z linkiem odsyłającym do ankiety było rozpowszechnione na trzy sposoby, poprzez:

- rozsyłanie e-maili do placówek: przedszkoli i szkół podstawowych;
- umieszczanie informacji na portalu społecznościowym Facebook (szczególnie na stronach związanych z działalnością rodziców, przedszkoli, szkół podstawowych, edukacji domowej);
- wykorzystanie sieci kontaktów własnych z rodzicami, nauczycielkami/nauczycielami, znajomymi.

Udział w sondażu był anonimowy. Przyjęty sposób zbierania danych uznano za najbardziej zasadny głównie ze względu na łatwość i szybkość dotarcia do specyficznych grup w przestrzeni internetowej oraz z uwagi na aspekt finansowy. Autorki mają świadomość, że jak każda metoda, tak

[9] T. Żmijewska-Jędrzejczyk, *Badania internetowe*, [w:] P. B. Sztabiński, F. Sztabiński, Z. Sawiński (red.), *Nowe metody, podejścia badawcze w naukach społecznych*, Wydawnictwo IFiS PAN, Warszawa 2004, s. 241–259. CAWI (Computer Assisted Web Interviews) – wywiady internetowe wspomagane komputerowo, czyli przeprowadzane przez internet.

[10] Ch. B. Smith, *Casting the net. Surveying an Internet population*, „Journal of Computer Mediated Communication" 1997, vol. 3, nr 1, https://doi.org/10.1111/j.1083-6101.1997.tb00064.x [dostęp: 23.12.2019]; D. A. Dillman, *Mail and Internet surveys. The tailored design method. Update with new Internet, visual, and mixed-mode guide*, John Wiley & Sons, Nowy Jork 2011.

[11] D. Batorski, M. Olcoń-Kubicka, *Prowadzenie badań przez Internet. Podstawowe zagadnienia metodologiczne*, „Studia Socjologiczne" 2006, nr 3, s. 10–11, https://depot.ceon.pl/handle/123456789/2202 [dostęp: 23.12.2019].

i sondaż diagnostyczny ma pewne ograniczenia. W przypadku zrealizowanych badań można odnieść się do problemu wybiórczości w doborze próby – kwestionariusz ankiety został wypełniony tylko przez te osoby, które mają dostęp do komputera z podłączeniem do internetu, i te, które są zainteresowane tematem.

Do zrealizowania badania opracowano narzędzie – kwestionariusz ankiety, w którym zawarto 12 pytań. Pytania miały charakter zamknięty (5), półotwarty (4) i otwarty (3). W związku z podjętą tematyką badawczą w większości z nich pozostawiono osobom badanym możliwość, a w niektórych przypadkach – konieczność, uzasadnienia swojego wyboru.

Kwestionariusz ankiety został wypełniony przez 100 respondentów, w większości przez kobiety (92%). Przeważający odsetek badanych deklaruje wykształcenie wyższe (82%). Niemal połowa badanych (46%) posiada dwoje dzieci, a ponad jedna trzecia (35%) – jedno dziecko. Wśród potomstwa 74% stanowią dziewczynki. Najwięcej dzieci (81%) uczęszcza do placówek publicznych, 18% – do niepublicznych, a 7% dzieci jest w edukacji domowej.

Prezentacja wyników badań

Większość ankietowanych wskazała, że rozwijanie postawy przedsiębiorczości jest bardzo ważnym zadaniem rodziny (56%) i przedszkola/szkoły (57%). Jako nieistotną lub mało istotną rolę placówki w tym zakresie wskazało łącznie 14 respondentów. Natomiast kształtowanie postawy przedsiębiorczości dzieci w rodzinie nie jest ważne dla 9 badanych osób. Pozostali respondenci uznali przestrzeń rodziny (29%) i szkoły (35%) za dosyć ważne miejsce rozwijania postawy przedsiębiorczości dzieci.

Przyjęto, że na świadomość składają się poglądy, wyznawane wartości, przekonania, postawy charakterystyczne dla danej zbiorowości – w tym przypadku rodziców dzieci w wieku przedszkolnym i wczesnoszkolnym[12]. Świadomość rozpatrywana jest tu w wymiarze opisowym, ponieważ jej rozpoznaniu miały służyć odpowiedzi na pytania o występujące wśród rodziców przekonania, opinie i wiedzę oraz o źródła tej wiedzy.

[12] K. Olechnicki, P. Załęski, *Słownik socjologiczny*, Graffiti BC, Toruń 1997, s. 215.

Podstawę do wnioskowania o świadomość rodziców w badanym zakresie stanowiły odpowiedzi na pięć pytań:

1. Co Pani/Pana zdaniem oznacza przedsiębiorczość?
2. Kto może być, Pani/Pana zdaniem, osobą przedsiębiorczą? Do kogo odnosi się to określenie?
3. Jakie cechy, Pani/Pana zdaniem, charakteryzują osobę przedsiębiorczą? (Można podać 3 określenia).
4. Z jakich źródeł czerpie Pani/Pan wiedzę o przedsiębiorczości?
5. Czy Pani/Pan poszukuje wiedzy w sposób zamierzony?

Analiza odpowiedzi wskazuje, że ¾ badanych uznaje przedsiębiorczość za postawę życiową przejawiającą się w umiejętności reagowania na zmiany zachodzące w otoczeniu (74%). Liczna grupa odpowiadających wskazała także na zdolność realizacji celów życiowych (57%) i gotowość do podejmowania wyzwań zawodowych (51%). Mniej niż połowa badanych utożsamia przedsiębiorczość ze znajomością finansów, ekonomii i zasad biznesu (48%). Pojawiły się również trzy inne odpowiedzi, wskazujące, że przedsiębiorczość to: umiejętność zarządzania posiadanymi zasobami, skłonność do ryzyka i przygotowanie do życia w warunkach konkurencyjności. W kategorii **osoba przedsiębiorcza** najwięcej wskazań uzyskały odpowiedzi: osoba prowadząca własną działalność gospodarczą (74%); każdy zatrudniony pracownik (57%); przedstawiciel wolnego zawodu (50%) oraz kadra zarządzająca firmą państwową (31%). Badani uzupełnili tę listę o: osobę zaradną (3 odpowiedzi); każdego; nauczyciela; dyrektora przedszkola/szkoły; osobę radzącą sobie w sytuacjach dla niej trudnych; każdego, kto mądrze planuje i realizuje swoje cele; każdą osobę podejmującą się nowych wyzwań; wszystkich, jeśli chcą; osobę potrafiącą wykonać postawione przed nią zadania; mamę zarządzającą całą rodziną i gospodarstwem (po 1 odpowiedzi).

Ankietowani rodzice w odniesieniu do pytania trzeciego wskazali łącznie 300 cech osób przedsiębiorczych. Ze sporządzonego zestawienia wynika, że nie ograniczają się oni do wąskiego ujęcia ekonomiczno-finansowego, czego można się było spodziewać, ponieważ do zewnętrznych bodźców wpływających na kształtowanie się poglądów w tym zakresie zaliczyć można wzrastającą obecność w dyskusji publicznej problematyki przedsiębiorczości utożsamianej z prowadzeniem działalności gospodarczej i przedstawianej w języku biznesu. Badani łączą przedsiębiorczość:

- ze sprawnością i skutecznością działania; w tej kategorii znalazły się określenia dotyczące umiejętności w zakresie planowania, zarządzania czasem, dostosowywania się do zmiennych warunków;
- z zespołem cech człowieka, takich jak: inteligencja, logiczne myślenie, kreatywność, innowacyjność i pomysłowość, w połączeniu z determinacją, uporem, konsekwencją, ambicją, odwagą, pracowitością i zaradnością;
- z kompetencjami miękkimi, takimi jak: umiejętność współpracy, komunikowania się, umiejętność odnalezienia się w nowych sytuacjach, dostosowywanie się do zmiennych warunków, umiejętności organizatorskie;
- z aspektem ekonomicznym; w tej kategorii znalazło się tylko 11 określeń dotyczących zarządzania budżetem, planowania wydatków, umiejętności dbania o własne interesy, gospodarności, oszczędności.

Rodzice, którzy wzięli udział w badaniu, kładą więc akcent na różne aspekty przedsiębiorczości. Zdecydowanie dominują kwestie społeczne i osobowościowe nad ekonomicznymi.

Badani czerpią wiedzę głównie ze źródeł internetowych lub innych mediów (61%), prasy (29%), książek i poradników (57%). Tym też można tłumaczyć rozumienie pojęcia przedsiębiorczości przez respondentów. Na rynku wydawniczym istnieje bowiem wiele poradników dla rodziców typu „jak wychować dziecko", w których zwraca się uwagę na kompetencje miękkie w osiąganiu sukcesu życiowego. Sporadycznie pojawia się w nich również określenie przedsiębiorczości. Także w internecie nie brakuje tekstów wyjaśniających „jak wychować przedsiębiorcze dziecko" (w wąskim ujęciu ekonomicznym i tym szerszym: kompetencji miękkich w odniesieniu do rynku pracy) – są to głównie artykuły sponsorowane przez banki[13]. Dla 62 osób głównym źródłem wiedzy są przyjaciele, znajomi, rodzina.

[13] Przykłady zasobów internetowych: J. Górecki, *5 rzeczy, które musi poznać Twoje dziecko, aby stać się przedsiębiorczym dorosłym*, Dzieci i Pieniądze, 24.06.2017, https://www.dzieci-i-pieniadze.com/5-rzeczy-przedsiebiorczym-doroslym/; *Jak wychować przedsiębiorcze dziecko? Oto 6 sposobów*, Forbes, 4.10.2016, https://www.forbes.pl/kariera/jak-wychowac-przedsiebiorcze-dziecko-oto-6-sposobow/3c6j8kr; *Jak wychować przedsiębiorcze dziecko i rozwijać jego inteligencję finansową*, Uniwersytet II Wieku, https://u2w.up.krakow.pl/jak-wychowac-przedsiebiorcze-dziecko-i-rozwijac-jego-inteligencje-finansowa/; *Jak wychować zaradne dziecko*, Parenting.pl, https://parenting.pl/jak-wychowac-zaradne-dziecko; A. Lauryn, *Jak wychować dziecko na przedsiębiorcę?*, Towarzystwa Biznesowe, 5.10.2019, https://towarzystwabiznesowe.pl/jak-wychowac-dziecko-na-przedsiebiorce/; Sto Monet. Edukacja finansowa dzieci i młodzieży, https://

Listę odpowiedzi uzupełniono o własne doświadczenia życiowe, intuicję, pracę przedsiębiorcy, wiedzę ze studiów i kursów oraz przynależność do towarzystwa biznesowego. W sposób zamierzony poszukuje wiedzy 64 pytanych rodziców, 35 – czyta o przedsiębiorczości, gdy trafi na ten temat przypadkiem, a tylko 1 osoba nie jest zainteresowana tym zagadnieniem.

W odniesieniu do drugiego i trzeciego problemu badawczego zadano rodzicom następujące pytania:

1. Czy w Pani/Pana rodzinie są osoby przedsiębiorcze, na których może wzorować się dziecko?
2. Jeśli tak, proszę krótko uzasadnić, dlaczego Pani/Pan uważa tę właśnie osobę za przedsiębiorczą.
3. Czy w Pani/Pana rodzinie podejmuje się działania rozwijające postawę przedsiębiorczości dziecka?
4. Jeśli tak, to jakie są to działania? Jeśli nie, to dlaczego się ich nie podejmuje?

Badani rodzice w przeważającej liczbie (73%) potwierdzili, że w ich rodzinie są osoby przedsiębiorcze, na których ich dzieci mogą się wzorować. Warto podkreślić, że 16 osób nie potrafiło zająć stanowiska w tej kwestii, a 11 osób udzieliło odpowiedzi negatywnej.

W odniesieniu do charakterystyki **osoby przedsiębiorczej**, na której może wzorować się dziecko, określenia użyte przez badanych można podzielić na dwie grupy. Pierwszą stanowią atrybuty osoby prowadzącej własną działalność gospodarczą. Dominują tu odniesienia do sukcesów w prowadzeniu własnej firmy, umiejętności działania w zmieniającym się otoczeniu biznesowym oraz do umiejętności zarządczych. W każdej wypowiedzi dotyczącej osoby prowadzącej własną działalność gospodarczą pojawia się kontekst finansowy. Druga grupa cech odwołuje się do zaradności życiowej, konsekwencji w działaniu, umiejętności elastycznego reagowania w sytuacjach nieprzewidywalnych, stosowania kreatywnych rozwiązań. Wskazano także na umiejętność zarządzania domowymi finansami.

Respondenci byli proszeni o wskazanie działań podejmowanych na co dzień, które ich zdaniem sprzyjają nabywaniu przez dzieci kompetencji

stomonet.pl/; *Z czym wiąże się wychowanie „przedsiębiorczego" dziecka?*, Godmother, 27.02.2015, http://www.godmother.pl/z-czym-wiaze-sie-wychowanie-przedsiebiorczego-dziecka/ [dostęp do wszystkich adresów: 23.12.2019].

przedsiębiorczości. W kontekście uzyskanych wyników można stwierdzić, że większość badanych osób (72%) wspiera proces kształtowania postawy przedsiębiorczości swoich dzieci w środowisku rodzinnym. Z analizy odpowiedzi uzyskanych w pytaniu otwartym o rodzaj podejmowanych działań wynika, że badani rodzice rozwijają postawę przedsiębiorczości na trzy sposoby, które wiążą się z rozumieniem przez nich pojęcia przedsiębiorczości. Są to:

- działania odnoszące się do podnoszenia świadomości i kształtowania umiejętności finansowych dzieci;
- aktywności doskonalące pewne cechy osobowości, predyspozycje, postawy życiowe dzieci;
- działania łączące obie sfery.

W rodzinach dominują oddziaływania ukierunkowane na rozwijanie przedsiębiorczości w rozumieniu finansowym. Wśród nich najczęściej można odnaleźć takie, które wskazują na zachęcanie dzieci do oszczędzania, planowania i realizowania swoich wydatków, ćwiczenia umiejętności zarządzania swoim budżetem („kieszonkowego"), podejmowanie różnych prac, angażowanie i rozmowy o pracy dorosłych i o zarobkach, sprzedawanie nieużywanych już zabawek lub też sprzedaż przedmiotów wykonanych przez same dzieci, a także podejmowanie zabaw tematycznych (najczęściej wymieniano zabawy „w sklep", „w bank"). Druga grupa podejmowanych przez respondentów działań, które sprzyjają rozwijaniu kompetencji przedsiębiorczości, koncentruje się – według deklaracji – na kształtowaniu cech i predyspozycji stanowiących składowe szeroko rozumianej kompetencji przedsiębiorczości. Badani rodzice piszą tutaj o tworzeniu przestrzeni do rozwijania samodzielności, kreatywności, o zachęcaniu do podejmowania wyzwań, uczestniczeniu w planowaniu życia rodziny, braniu odpowiedzialności za swoje działania i ponoszeniu konsekwencji podjętych decyzji, przejmowaniu inicjatywy, dzieleniu się pomysłami, wspólnym poszukiwaniu rozwiązań, motywowaniu do podejmowania różnych wyzwań, rozwijaniu logicznego myślenia, wnioskowania. Nieliczni rodzice łączą te dwie kategorie i proponują dzieciom aktywności rozwijające ich przedsiębiorczość rozumianą jako postawa życiowa i umiejętności ekonomiczno-finansowe.

Trzeba zaznaczyć, że część rodziców (38%) w ogóle nie podejmuje działań ukierunkowanych na rozwijanie kompetencji przedsiębiorczości swoich

dzieci lub też nie ma świadomości, że proponowane dzieciom aktywności mogą temu służyć. W uzasadnieniu rodzice argumentowali to zbyt młodym wiekiem dziecka (niemal 61% odpowiedzi), wskazywano też na brak czasu lub niedostateczną wiedzę o tym, jakie działania można podjąć.

Dyskusja i wnioski

Niewielka próba badawcza nie upoważnia do uogólnień i odnoszenia się do świadomości jako cechy zbiorowości. Jednak uzyskane na podstawie analizy danych wyniki pozwalają na ocenę świadomości indywidualnej, wyznaczonej przez jednostkowe doświadczenia i przemyślenia badanych.

Świadomość badanych rodziców można rozpatrywać w odniesieniu do trzech poziomów. Pierwszy poziom wyraża się w intuicyjnym przekonaniu o ważności przedsiębiorczości jako kompetencji, nie jest ono jednak poparte szczegółową wiedzą i często opiera się na stereotypowym myśleniu. Przekonanie budowane na podstawie rzetelnej wiedzy jest charakterystyczne dla drugiego poziomu świadomości. Osoby lokujące się na tym poziomie cechuje aktywna postawa w poszukiwaniu wiarygodnych źródeł i zainteresowanie poszerzaniem zasobu wiadomości. O trzecim poziomie świadomości można mówić wtedy, gdy gruntowej wiedzy towarzyszy podejmowanie działań nastawionych na rozwijanie takich cech, jak samodyscyplina, samoświadomość, wiara we własne siły, orientacja na działanie, energia psychiczna i fizyczna, liczenie się z ryzykiem[14], kompetencji miękkich (komunikacyjność, kreatywność, podejmowanie decyzji, współpraca, partycypacja) oraz podtrzymywanie zainteresowań dzieci. Działania te są uzupełnione o aspekt ekonomiczno-finansowy i ugruntowane w wiedzy o tym, że odpowiednie wzorce rodzinne stanowią ich podstawę, ponieważ dzieci mają skłonność do powielania zachowań rodziców, podzielania ich poglądów.

Z analizy odpowiedzi wynika, że nastawienie badanych rodziców w zakresie kształtowania przedsiębiorczości jako kompetencji kluczowej różni się:

[14] Zestaw cech osoby przedsiębiorczej przedstawia W. G. Nickels w: *Zrozumieć biznes. Uniwersalny podręcznik*, tłum. P. Cap [i in.], Bellona, Rytm, Warszawa 2000.

- proporcją działań ukierunkowanych na rozwijanie umiejętności finansowych i umiejętności miękkich;
- zakresem postrzegania przedsiębiorczości: wąskim (jako znajomości finansów, ekonomii i zasad biznesu) lub szerokim (jako postawa życiowa, szereg umiejętności miękkich);
- sposobem postrzegania osoby przedsiębiorczej jako prowadzącej działalność gospodarczą lub osoby kreatywnej, innowacyjnej, osiągającej cele życiowe (osobiste i zawodowe).

Elementy te na kontinuum są rozmieszczone następująco:

Grafika 1. Rozwijanie przedsiębiorczości w rodzinie
Graphic 1. Developing entrepreneurship in the family

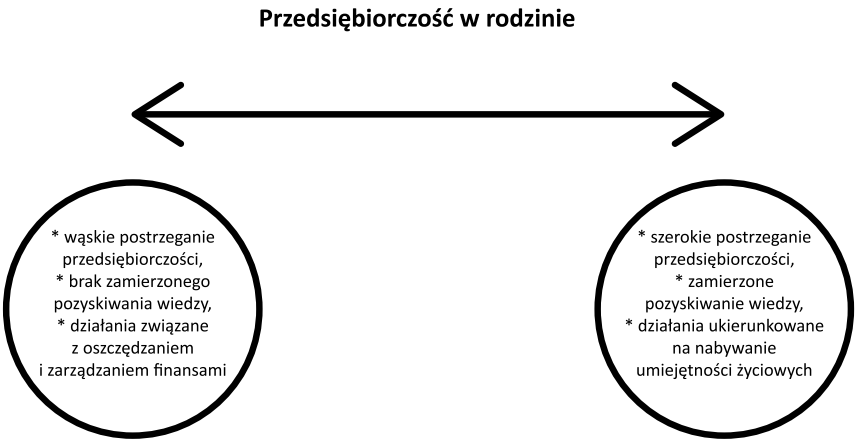

Źródło: Opracowanie własne w oparciu o wyniki badań.
Source: Developed by the authors.

Badani w większości (69%) lokują się na drugim i trzecim poziomie – nie ograniczają istoty przedsiębiorczości do działalności gospodarczej; mają świadomość, że osoba przedsiębiorcza powinna cechować się kompetencjami miękkimi oraz są przekonani o tym, że rodzina stanowi ważną przestrzeń rozwijania tej kompetencji przez dzieci. Odpowiedzi udzielone przez 38 rodziców są charakterystyczne dla pierwszego poziomu świadomości.

W analizowanym materiale uwidoczniła się zasadnicza rozbieżność pomiędzy tym, jak ankietowani definiują abstrakcyjną osobę przedsiębiorczą

poprzez przypisanie jej zbioru cech, a jak przedstawiają osobę przedsiębiorczą, która w otoczeniu dziecka może stanowić dla niego wzór. Zauważalna różnica polega na tym, że badani przypisują konkretnej osobie inne cechy przedsiębiorcze niż te, które uznali za istotne w definicji i opisie osoby przedsiębiorczej. W odniesieniu do osób przedsiębiorczych w rodzinie podkreśla się zaradność finansową, prowadzenie działalności gospodarczej na równi z kompetencjami miękkimi, które wchodzą w zakres przedsiębiorczości. Odmiennie jest na poziomie ogólnym – tutaj podkreśla się głównie kompetencje miękkie i tylko nieznacznie nawiązuje się do wąskiego rozumienia przedsiębiorczości, czyli obszaru ekonomii i finansów. W tym zakresie badania wymagają pogłębienia, co może pozwolić na wyjaśnienie zauważonej rozbieżności.

Na podstawie uzyskanych wyników można jednak – pomimo uwzględnionych różnic – uznać, że badane rodziny stanowią przestrzeń do rozwijania postawy przedsiębiorczości swoich dzieci.

Bibliografia

Batorski D., Olcoń-Kubicka M., *Prowadzenie badań przez Internet. Podstawowe zagadnienia metodologiczne*, „Studia Socjologiczne" 2006, nr 3, https://depot.ceon.pl/handle/123456789/2202 [dostęp: 23.12.2019].

Brzezińska A., Schmidt J., *Przedsiębiorczość jako warunek udanego startu w dorosłość*, [w:] A. Andrzejczak (red.), *Przedsiębiorczość w edukacji*, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej, Poznań 2008.

Carlson R., *Dzieci, rodzice i szczęście*, Ravi, Łódź 1995.

Dillman D. A., *Mail and Internet surveys. The tailored design method. Update with new Internet, visual, and mixed-mode guide*, John Wiley & Sons, Nowy Jork 2011.

Górecki J., *5 rzeczy, które musi poznać Twoje dziecko, aby stać się przedsiębiorczym dorosłym*, Dzieci i Pieniądze, 24.06.2017, https://www.dzieci-i-pieniadze.com/5-rzeczy-przedsiebiorczym-doroslym/ [dostęp: 23.12.2019].

Jak wychować przedsiębiorcze dziecko? Oto 6 sposobów, Forbes, 4.10.2016, https://www.forbes.pl/kariera/jak-wychowac-przedsiebiorcze-dziecko-oto-6-sposobow/3c6j8kr [dostęp: 23.12.2019].

Jak wychować przedsiębiorcze dziecko i rozwijać jego inteligencję finansową, Uniwersytet II Wieku, https://u2w.up.krakow.pl/jak-wychowac-przedsiebiorcze-dziecko-i-rozwijac-jego-inteligencje-finansowa/ [dostęp: 23.12.2019].

Jak wychować zaradne dziecko, Parenting.pl, https://parenting.pl/jak-wychowac-zaradne-dziecko [dostęp: 23.12.2019].

Kondracka-Szala M., Malinowska J., *Entrepreneurship as the key competence of early education teachers in the context of employers' expectations – research report*, „The New Educational Review" 2017, vol 49, nr 3, https://doi.org/10.15804/tner.2017.49.3.19 [dostęp: 23.12.2019].

Kondracka-Szala M., Malinowska J., *Studiowanie – czas na rozwijanie postawy przedsiębiorczej nauczycieli dziecka młodszego? Analiza porównawcza programów kształcenia w zakresie przedsiębiorczości na polskim i fińskim uniwersytecie*, „E-mentor" 2016, nr 3, http://dx.doi.org/10.15219/em65.1252 [dostęp: 23.12.2019].

Lauryn A., *Jak wychować dziecko na przedsiębiorcę?*, Towarzystwa Biznesowe, 5.10.2019, https://towarzystwabiznesowe.pl/jak-wychowac-dziecko-na-przedsiebiorce/ [dostęp: 23.12.2019].

Monbourquette J., *ABC... komunikacji w rodzinie. Książka dla rodziców, którzy nie mają czasu na czytanie*, tłum. E. Koczwańska-Miłek, Wydawnictwo M, Kraków 1997.

Nickels W. G., *Zrozumieć biznes. Uniwersalny podręcznik*, tłum. P. Cap [i in.], Bellona, Rytm, Warszawa 2000.

Olechnicki K., Załęski P., *Słownik socjologiczny*, Graffiti BC, Toruń 1997.

Sadowska M., *Edukacja w zakresie przedsiębiorczości w polskim systemie kształcenia oraz w państwach europejskich*, [w:] M. Kosała, M. Urbaniec, A. Żur (red.), *Współczesne dylematy badań nad przedsiębiorczością*, „Przedsiębiorczość Międzynarodowa" 2016, vol. 2, nr 1, https://ier.uek.krakow.pl/index.php/pm/article/view/1086 [dostęp: 23.12.2019].

Smith Ch. B., *Casting the net. Surveying an Internet population*, „Journal of Computer Mediated Communication" 1997, vol 3, nr 1, https://doi.org/10.1111/j.1083-6101.1997.tb00064.x [dostęp: 23.12.2019].

Sto Monet. Edukacja finansowa dzieci i młodzieży, https://stomonet.pl/ [dostęp: 23.12.2019].

Wychowanie przedszkolne w roku szkolnym 2017/2018 – raport GUS, Polskie Prawo, 4.12.2018, https://polskieprawo.prawo.link/wychowanie-przedszkolne-w-roku-szkolnym-2017-2018-raport-gus/ [dostęp: 23.12.2019].

Z czym wiąże się wychowanie „przedsiębiorczego" dziecka?, Godmother, 27.02.2015, http://www.godmother.pl/z-czym-wiaze-sie-wychowanie-przedsiebiorczego-dziecka/ [dostęp: 23.12.2019].

Zalecenie Rady z dnia 22 maja 2018 r. w sprawie kompetencji kluczowych w procesie uczenia się przez całe życie (Tekst mający znaczenie dla EOG) (2018/C 189/01), https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32018H0604(01)&from=en [dostęp: 23.12.2019].

Żmijewska-Jędrzejczyk T., *Badania internetowe*, [w:] P. B. Sztabiński, F. Sztabiński, Z. Sawiński (red.), *Nowe metody, podejścia badawcze w naukach społecznych,* Wydawnictwo IFiS PAN, Warszawa 2004.